

ЕМИЛ ГЕОРГИЕВ (София)

ТЪРНОВСКАТА КНИЖОВНА ШКОЛА И НЕЙНОТО ЗНАЧЕНИЕ ЗА РАЗВИТИЕТО НА РУСКАТА, СРЪБСКАТА И РУМЪНСКАТА ЛИТЕРАТУРИ

С процъфтяването на Търновската книжовна школа България става водеща страна в идейното, културно и литературно развитие на почти цяла Източна Европа. Идейните, културни и литературни движения в нея представят една висока вълна в собственото ѝ развитие и преливат у руси, сърби и румъни. Те отбелязват мощен духовен подем в страната и същевременно оплодяват техния идеен, културен и литературен живот.

Не може да се каже, че съществуващата научна литература е хвърлила достатъчно светлина върху причините, същността и мащабите на посочения духовен подем. Струва ми се, все още чакат отговор въпросите: Какви са били онези сили, които са могли да се разгърнат както в родните простори, така и извън тях? Поради какви свои черти българското книжовно творчество е било прието на чуждия терен като оплодяващ заряд на ново развитие? Какви са посоките, по които новите тласъци, излезли от България, са се отразили в творческия процес на приемащите литератури?

Очевидно България първа от конвергиращите с нея страни е предусетила едно голямо ново развитие, което е завладявало широко европейския континент и свързаните с него страни. Освен това и в самата нея са нараснали сили, които са повели към мощен подем, включил в себе си и тласъците на новото развитие.

Както е известно, XIV в., когато възниква Търновската книжовна школа, е преломно време в развитието на европейския континент като цяло. Това е време на криза на феодалния строй, на начало на Европейския Ренесанс. Едва ли можем да видим по-пълно развитие на Ренесанс в България, но кризата на феодалния строй и известно ренесансово, пролетно размразяване са във от всяко съмнение. Ренесансовото размразяване води до нови прояви, които добавят съществени черти в характера на литературното развитие.

Втората причина за оживяването на идейния и литературен живот в България трябва да търсим в тревогата, предизвикана от нашествията

на османските завоеватели, от ужаса на евентуалното варварско робство. Духовният подем се дължи на усилията да се запази българската държава и да се спаси българският народ от робството. Организирането на културния живот трябва да отстрани силите, които разлагат народността и държавен живот, реформите в областта на литературата трябва да укрепят фронта, върху който връхлитат вражеските сили. Разцветът на културата и книжнината трябва да влее нови сили в живота на народността, както и в живота на народите, конвергиращи в обща духовна сфера с българския народ и споделящи историческата му съдба.

Набелязаните две развойни линии са свързани тясно помежду си, включват се в един общ процес, в процеса на цялостното обществено-историческо, културно-идейно и книжовно-стилно развитие. Разбира се, както те, така и изобщо отделните съставки и моменти на цялостния развоен процес могат да се разчленят, за да се анализират и да се посочи техният характер и техният смисъл.

Нашата историография говори не за Ренесанс, а за ренесансови елементи в България от XIV и XIV—XV в.¹ Някои изследователи предпочитат да говорят за Предренесанс.² Последният термин мъчно може да бъде приет, защото той предполага назованата с него епоха да бъде последвана от епоха на Ренесанс, а в България Ренесансът не следва подир нея. В същност ренесансовото размразяване в нашите земи не е предренесансов процес, а ренесансов, той е пролетна тръпка на Ренесанс, който завладява от това време Европейския континент.

За да разкрием наличието на посочения процес, в нашите земи, необходимо е да покажем в тях характерните за ренесансовото развитие предпоставки и явления.

Да започнем с оная търговия, която води до ренесансовото движение в Европа.

През XIII—XIV в. градовете и по-големите села на България са кръстосвани от търговците на Дубровнишката република и на италианските републики. Тези търговци носят в България необходимите за българското болярство вещи за по-високите им битови нужди и особено предмети за разкош, оръжие и др. и изнасят из нея селскостопански продукти, главно зърнени храни, добитък и дървен материал. Поради това, че внасяните предмети са били извънредно нужни на господстващата класа, ръководителите на българския държавен живот са се отнасяли най-благоклонно към чуждите търговци и са им осигурявали всевъзможни права и привилегии, за да търгуват безпрепятствено и да пребивават спокойно в страната.³

През XIII—XIV в. в България се увеличава броят на градовете. Към средата на XIII в., в периода на разцвета на българската държава, се

¹ Срв. А. I. Вигшоу. Renaissance-Elemente im mittelalterlichen Bulgarien. — In: Renaissance und Humanismus in Mittel- und Osteuropa. Bd. I. Berlin, 1962. p. 357 etc.

² Срв. В. Велчев. Творчеството на Григорий Цамблак в светлината на Южнославянския Предренесанс. — Език и литература, 1961, кн. 2, с. 15 и сл. Вж. и доклада на Д. С. Лихачов, изнесен пред IV международен конгрес на славистите: Некоторые задачи изучения второго южно-славянского влияния в России. М., 1958.

³ Вж. грамоти и договори с дубровничани и италианци у Ив. Дуйчев. Стара българска книжнина. II. С., б. г. с. 42, 46, 136, 185 и др.

наброяват в нейните предели до 70 града. Някои от тях са били твърде големи.⁴

Новият икономически живот става явен и от това, че се чувствава нужда от пари. Отговаряйки на тая нужда, владетелите от Втората българска държава започват да сечат монети.

Ренесансовото размразяване в нашите земи се изявява с някои нови форми и образи на архитектурата и живописа. В тая област забележителни са фреските в Боянската черква от средата на XIII в. В тях аскетическите стандартни изображения отстъпват пред жизнените изпълнения на портретната живопис. Когато нашите изкуствоведи говорят за тези образи, под перата им се явяват термини, характерни за изкуството на новото време — „реализъм“ и „ренесанс“ и дори „хуманистичен типаж“, „индивидуализация“ и „душевен пълнеж“ на образите.⁵

Духовният живот в България получава широка амплитуда, когато българския престол заема надареният с владетелска мъдрост и образован цар Иван Александър (1331—1371). В неговото оживление не можем да не видим една от чертите на ренесансовото размразяване. Иван Александър обича книжовната дейност, грижи се за нея, поръчва книги, с които изпълня дворците си. Отново, както някога цар Симеон, книжовниците на епохата го възхвалят.

За книжовната работа, която се извършва при двора, дават представа преводът на Манасиевата хроника от 1345 г., т. нар. Лондонско евангелие от 1356 г., Сборникът от 1345 г., писан от поп Филип, Сборникът от 1348 г., писан от свещеноинок Лаврентий, и т. под. Преписите на първите два паметника, предназначени за царя и неговото семейство, поразяват със своята грижлива и изящна изработка. Миниатюрите, поместени в тях, свидетелствуват за висока художествена култура. Проявата на индивидуалността говори за напущане на средновековното безразличие към нея: писачът на Лондонското евангелие оставя дълга приписка с името си — монах Симеон. XIV в. познава много подобни имена — на писачи, преписвачи, съставители и преводачи, осъзнаващи стойността на своя труд. Между тях са и близките до двора книжовници поп Филип и свещеноинок Лаврентий, чиито сборници поменях. След като съобщава, че е написал труда си за цар Иван Александър, Лаврентий открива и своето име: „Труд и мъка на Лаврентий, многогрешния божем свещеноинок“⁶.

Както четката на художниците, така и перото на книжовниците извайват тук и там живи и жизнерадостни образи, бихме могли да кажем образи с ренесансови черти. Такива черти е получил образът на цар Иван Александър в Похвалата за него от 1337 г. Авторът рисува възхваления цар „любезен и приветлив“, „румен, доброзрачен и красив на вид“, „със свити колена и правоходец“, „гледащ сладко с очи на всички“. „Кой прочее — пита авторът, — ще кажа от нас, като е видял царя, ще се завърне скърбен в своя дом?“⁷

⁴ Вж. Д. Ангелов. По въпроса за стопанския облик на българските земи през XI—XIV век. — Истор. преглед, 1951, кн. 4—5, с. 435 и сл.

⁵ Срв. току-що излязлата книга на К. Кръстев. Наченки на Ренесанс в средновековна България. С., 1971.

⁶ Вж. приписката у Ив. Дуйчев. Цит. съч., с. 134 и сл.

⁷ Пак там, с. 70.

Пристъпите на Ренесанса стават особено явни, когато се вземе под внимание кризата на феодализма, водеща до значителни обществени движения и идеологически борби. Тези движения и борби са добре познати от трудовете на вещи и усърдни изследователи.⁸

В условията на кризата на феодализма, на изострящите се класови противоречия, на невъзможността на феодалното общество да осигури спокоен и сит живот оживява богомилството. Учението за двете начала в света — на доброто и злото, на бога и сатаната — отново печели терен, божественото начало е в противоречие със съществуващите форми на живот, сатанинското начало се вижда в господството на феодалната класа, в нейните богатства и власт.

Богомилството получава някои нови положения в теорията и практиката си, с него се смесват и идеите и практиката на т. нар. адамитство. Адамитите призовават възвръщане към състоянието и добродетелите на първия човек Адам, който е живеел в рая и е обчувал с божеството. Външен израз на състоянието на първия човек е голотата. Адамитите смъкват одеждите си и отпускат юздите на страстите. Нали Адам се е ползвал в рая с пълна свобода? А в обществото, в което е живеел съвременният човек, закони, повинности, условности са оковавали човека във всевъзможни вериги.

В Търново се настаняват търговци, между които имало и немалко евреи. Те печелят благоволенията на цар Иван Александър, който дори ще си избере жена изред тях. Почувствували здрава почва под нозете си, те развиват пропаганда на своите религиозни идеи, които оказват влияние и върху схващанията на християните. Възниква идейно-религиозното движение на т. нар. „жидовствуващи“.

В условията на кризата на феодализма и на феодалната идеология и представителите на официалната мисъл, на официалната християнска религия се стремят да обновят и обосноват своята теория и практика. Тоя стремеж поражда широка духовна дейност, богословски и философски направления, остри идейни спорове. Борят се за господство в официалната църква главно две течения — едното възприема като свой принцип мистицизма, второто — рационализма. Мистицизмът изгражда система, известна под названието исихазъм, разпространена широко от религиозните мислители и проповедници Григорий Синаит и Григорий Палама. Исихазмът се стреми да приобщи духовника и човека изобщо към божеството чрез по-пълнен духовен живот и отчуждение от страсти и съблазни, от хляба на всекидневието изобщо. Исихастите търсят бога в мълчанието, в съзерцанието, в мистиката. Аскетизмът, съчетан с нравствена чистота, води до бога, който наистина е непознаваем, но чиято светлина е най-голямо щастие — осияният от нея е възстановил връзката с божеството, прекъсната с греха на първия човек.

Принципът на рационализма ляга в основата на т. нар. варлаамитство. Неговите създатели и разпространители Варлаам и Акиндин —

⁸ Вж. основните трудове на К. Ф. Радченко. Религиозно и литературно движение в България в епоху перед турецким завоеванием. Киев, 1898, и П. А. Сырку. К истории исправления книг в Болгарии в XIV в. Т. I, вып. 1 — Время и жизнь патриарха Евфимия Терновского. СПб., 1898.

за последния имаме сведение, че е българин от Прилеп — повеждат борба с исихазма. В България иде следовникът на Варлаам и Акиндин Теодорит, който развива дейност в Търново. Той съчетава варлаамитството с елементи от народната вяра и по тоя начин печели много привърженици.

В сблъскването между исихазма и варлаамитството побеждава исихазмът. Варлаамитството бива обявено за „ерес“.

В идейните спорове и борби и като организатор на обновената църква придобива славата си Теодосий Търновски. Привърженици на исихазма стават освен Теодосий Търновски най-видни дейци на епохата — патриарх Евтимий, Ромил Видински, монах Григорий и др. Всички те проповядват исихазма и сами се стремят да станат образец за исихастко поведение и богослужение.

Проявената голяма активност за спасението на българската държава и на българския народ води до очертаването на втората линия на духовния изобщо и на литературния по-специално подем в нашата страна през епохата. В тая втора линия протича най-вече дейността на патриарх Евтимий, най-крупния книжовник на епохата, книжовник, чиято дейност оставя отпечатък върху цялата литература на българи, руси, сърби и румъни. В същност, когато говорим за т. нар. „второ южнославянско влияние“ в руската литература, ние говорим най-вече за влияние от страна на Евтимий, респективно от школата, която той създава.

Необходимо е да се спрем по-подробно на литературната дейност на тоя забележителен книжовник, за да покажем с какво тя оказва отбелязаното въздействие.

Дейността на Евтимий е доста добре видена и изложена откъм фактографската ѝ страна.⁹ Тя обаче не е изяснена, що се касае до нейния характер и смисъл.

Усилията на Евтимий на литературното поле получават форми, които дадоха основание възгледите и делото му да бъдат определяни като реакционни. Тук се има пред вид това, че със своите писания той укрепва съществуващия феодален ред, опитва се да обнови традиционния духовен живот, отхвърля и оборва неканоничните и еретически възгледи и учения, противопоставя на моралната разруха и на новите начини на мислене аскетизма и мистицизма.

Определяйки характера на действията и писанията на Евтимий, следва да кажем, че нашето гледище и нашата преценка за тях трябва да бъдат съобразени не с абсолютизираните измерения на догмата, а със стойността на мотивите и постъпките, извикани от жизнените обстоятелства и задачите, които стоят за решение. Какво в същност възнамерява и върши Евтимий, когато излиза на обществената, политическата и литературната арена? Той търси спасението на държава и народ. Търси ги във възстановяването на силата на разклатения през епохата на късния феодализъм феодален строй, в премахването на фео-

⁹ Вж. основния труд на П. А. Сырку К истории исправления книг в Болгарии в XIV в. Т. I, вып. 1 — Время и жизнь патриарха Евфимия Терновского. СПб., 1898; вып. 2 — Литургические труды патриарха Евфимия Терновского. СПб., 1890. Книжовните произведения на Евтимий са издадени у Е. Kałuzniacki. Werke des Patriarchen von Bulgarien Euthymius. Wien, 1901.

далната раздробеност, в моралното единство на народността, в обновяване институциите на държавата и добродетелите на официалната църква. Пред заплахата от вековно чуждо робство напред излиза задачата да се активизира всичко, което е било предпоставка да се съхрани народността.

За да се разбере накъде са били отправени вниманието и усилията на Евтимий, трябва да се припомни, че той става патриарх след Чирменската битка от 1371 г., която открива пътя на турците към пълното овладяване на Балканския полуостров. Ръстът и популярността на Евтимий растат заедно с опасността от турските нашествия. Ако Евтимий в края на обществената, политическата и културната си дейност застава начело на защитниците на Търново, естествено е да виждаме много преди това в негово лице организатора и ръководителя на българската независимост, на българския обществен, политически и държавен живот. Естествено е също така да разглеждаме неговото литературно дело в светлината на неговите стремежи за организиране на народните сили, за възраждане на българската държава, за създаване на единство сред съотечествениците на близките по участ и език християнски народи.

На турската военно-феодална мощ е могло да се противопостави преди всичко общество, обновило своите най-добри традиции от миналото, не общество, изградено на новите начала, които по това време започват своя исторически живот в Европа: ренесансовото размразяване е създавало само първите противоречия във феодалната система, то не е било в състояние да предложи ново обществено устройство, което да издигне отечествените сили за съпротива срещу могъщия агресор. Евтимий е трябвало да се обърне против онова разложение, което приближаваният или вече изявяващият се Ренесанс е предизвиквал в съществуващата феодална система, доколкото то е намалявало съпротивителните сили на съвременна България.

Но излезлият на кормилото на историята Евтимий не е тесногърд възкресител на миналото. Той подчинява на задачата за спасение на държава и народ както традициите на миналото, така и новите тенденции в развитието. Ренесансовото размразяване се включва със своите характерни черти в делото на Евтимий, неговите изяви са използвани за един духовен подем, който би подпомогнал усилието да се спасят държава и народ от ударите на нашествениците.

Оглеждайки литературното дело на Евтимий, на първо място трябва да отбележим неговия значителен обем и неговото многообразие. То обхваща: четири жития — Житие на Иван Рилски, Житие на Иларион, епископ Мъгленски, Житие на св. Петка, Житие на св. Филотея; четири похвални слова — Похвално слово на Константин и Елена, Похвално слово на св. Неделя, Похвално слово на Михаил Воин, Похвално слово на Йоан, епископ Поливотски; четири послания — Послание до Киприан, който по-късно става всеруски епископ, Послание до угровлахийския митрополит Антим, Послание до тисменския монах Никодим, Послание до същия; Служба на царица Теофана; преводи — Устав на Литургията на Йоан Златоуст, Литургия на апостол Яков; молитви (срещу епидемии, за въвеждането на епископ, архиепископ или митрополит, за дъжд, за царя и др.); редакции на богослужебни книги — на Литургията на

Йоан Златоуст, на Литургията на Василий Велики, на Преждеосвещената литургия; редакция на Борилския синодик. В книжовното му дело се включва и извършената от него правописна реформа.

Разбира се, само едно тъй обширно книжовно дело е било в състояние да създаде книжовна школа, каквато създава Евтимий.

Литературното дело на патриарх Евтимий очаква анализ в светлината както на ренесансовото размразяване, което установихме, така и на изпълняваната от него историческа задача за спасението на българската държава и българския народ. Само при такъв анализ това дело би получило истинските си измерения, истинската си стойност, точното си определение.

Ренесансовото размразяване дава възможност да се разработят нови теми, да се въведат в произведенията нови герои, да се проведат чрез тях нови идеи, нови тенденции. Патриарх Евтимий на пръв поглед като че ли не излиза из традиционното съдържание на житието и похвалното слово: неговите герои са светци, техните „подвизи“ са светителски „подвизи“. Но внимателното прочитане на неговите произведения ни въвежда в съвременни проблеми, чужди на обикновеното светителско житие.

Главна задача на Евтимий, както видяхме, е укрепването, издигането и съхраняването на българската народност, на българската държава и на българската църква. На тая задача служат и произведенията му — с основната си тематика, с основните си образи, с основната си идейна насоченост.

Така неговите жития и похвални слова извеждат образи на български светци или на светци, свързани с българския народ. Трябва да припомним, че житието на един светец, както и похвалата за него се пишат за неговата прослава, но освен това и за приобщаване на народа към него и същевременно за дирене на помощ от него, за уловение в божествената му мощ. От дълбоките недра на българския народ излиза популярният сред нашия народ светец Иван Рилски. Патриарх Евтимий му посвещава житие, което представя крупно дело на цялата старобългарска литература. Български светец е Иларион Мъгленски, епископ на някогашния град Мъглен в Македония, на когото Евтимий също посвещава житие. Михаил Воин, на когото Евтимий посвещава похвално слово, е произхождал от някогашното селище Потука, което се е намирало в Централна България, в Казанлъшко.

Чрез българските образи на героите, чрез възсъздадените подвизи на българските или на свързаните с България светци, чрез предполагаемото тяхно застъпничество пред върховното божество Евтимий е разпалвал народностната гордост на съотечествениците си, кърмил ги е с отечествена любов, внушавал им е вяра в своята сила и непобедимост, създавал е фронт срещу османските нашественици.

Бихме могли да зададем въпроса: спасението на народ и държава — макар и върху старата основа на феодалния строй и феодалната идеология — може ли да се нарече типично явление за феодалната епоха? Не е ли това явление по-близо до ренесансовата народностна и национална пробуда?

През втората половина на XIV в. характерна черта на феодалния строй е била значителната феодална раздробеност. Тя най-вече е съдействувала на победния ход на завоевателите. Нейното премахване е свър-

зано с въздигането и популяризирането на царската власт. Книжовното дело на Евтимий въздига и популяризира тая власт. Евтимий извежда често в произведенията си образа на царя, пише по поръка на царя, молитствува за него. В заключителната молитва в Житието на Иван Рилски той отправя погледа си към народния светец и иска от него да помогне на „нашия цар Иван Шишман“, да постави под нозете му „всички врагове“, за да се съхрани българският народ. В Житието на св. Петка произнася молитвата за „нашия благочестив цар“, като молитствува той да бъде запазен от „вреди и навети“. И т. н.

С оглед на централизацията Евтимий се стреми да прослави и да издигне ролята на българската столица в българската държава. Особена слава за Търново през епохата е присъствието на светителски мощи, придобити от търновските царе и пренесени тук от разни места. Житията и похвалите си Евтимий пише за светци, чиито мощи са били в Търново. В Търново са били мощите на Иван Рилски, донесени тук още в края на XII в., на св. Петка, придобити от латинците от цар Иван Асен II, на Иларион Мъгленски, пренесени от цар Калоян след победен поход срещу византийците.

Бихме могли да зададем въпроса: възхвалата на българските царе и прославата на българската столица, които противодействуват на феодалната раздробеност, не ни ли спомнят за усилията на ренесансовите слоеве да укрепят кралската власт и изградят централизация за сметка на феодалната раздробеност?

Чрез словата на своя герой Иван Рилски Евтимий внушава, че царят трябва да изразходва своите средства „за оръжие и войска“. Очевидно Житието на Иван Рилски получава пълния си смисъл, когато се вземат под внимание тези думи и се отнесат към онзи Евтимий, който организира отбрана на родната земя.

Трябва да припомним, че епохата на Ренесанса създава силно тенденциозна литература. Литературното дело на Евтимий съдържа необикновени за Средновековието тенденции.

Патриарх Евтимий е търсел да постигне обединение на съотечествениците си, както и обединение с другите православни славяни и с румъните на основата на традиционната църква и изобщо на християнската религия. Като се има пред вид, че завоевателите са били от друга религия — мохамедани, — несъмнено в борбата и отпора срещу тях църквата и християнството са могли да поемат големи задачи.

Част от книжовната дейност на Евтимий е насочена срещу богомилството и сродните учения. На първо място тук излиза Житието на Иларион Мъгленски. Евтимий изгражда образа на своя герой с идеалните черти на християнския свещенослужител и с присъщите на светеца чудесни действия и същевременно го представя като защитник на правата вяра, отхвърлящ възгледите и митовете на богомилите и на сродните тям дуалисти.

В борбата с противниците на своите възгледи Евтимий, макар и да е разполагал със силата на властниците, не препоръчва тяхното преследване, наказание и насилствено унищожение, а се стреми да обори техните възгледи, да привлече отклонилите се от християнската нравственост към приетите норми на живот. За целта той въвежда дискусия по основните въпроси на богомилската и православната космогонии, за да

порази първата и да убеди във втората. В Житието на Иларион Мъгленски говори със задоволство, че „подмамените от вълците овце“ благодарение на своя пастир се отклонили от „заблудата“. Тези думи свидетелствуват, че Евтимий се е отдалечил от суровостта на Средновековието и се е доближил до хуманизма на Ренесанса.

Новите и големи идеи, с които Евтимий живее, са изисквали подходяща форма, за да бъдат възприети и внушени. Чувствайки това, от една страна, и, от друга, включвайки се в тежненятия за по-богата изразителност, свойствени на ренесансовото размразяване, Евтимий въвежда в литературата нов стил и ново езиково майсторство, повишава художествената сила на писаното слово.

Неведнъж създаденият от патриарх Евтимий текст свидетелствува, че той се отнася съзнателно към въздействената сила на ораторското и на художественото слово и че я търси. В Житието на Иларион Мъгленски например съобщава, че като не намерил достатъчно материал, за да опише живота на своя герой, написал произведението си „не по лепоте, а по възможному“. В Житието на св. Петка отбелязва, че човешкият ум не е достатъчен да възсъздаде образа на светицата „по лепоте“, т. е. художествено.

Евтимий развива особено изкуството на „словесните плетеници“. Това е изкуство с повишена реторичност и богато със стилни фигури, което като че ли предшества изкуството на по-късните барокови писатели, маринистите, еффуистите и пр. Особено изразителни са сравненията. Евтимиевият светец се стреми към духовните знания и подвизи, а царят се стреми към него като „елен към водните извори“ в жътвени часове. В своя живот на аскеза, размисъл и молитва светецът налива с мед медени пити „като трудолюбива пчела“ и ги слага в скривалището на сърцето си.

Образността и стилът на Евтимий получават широка популярност между книжовниците и допринасят да се оформи — разбира се, заедно с книжовното му дело като цяло — „Евтимиева“ книжовна школа.

Нека се обърнем и към знаменитата реформа, която Евтимий извършва в областта на графиката, ортографията и литературния език.

Често се изтъква, че тая реформа дърпала развитието назад. Тя представляла борба с народно-езиковата стихия, обхванала писания текст. Евтимий не искал да отстъпи пред нея, а градял върху традицията.

Дейността на Евтимий в тая област трябва да се постави, от една страна, във връзка със стремежа да се създаде единство, а оттук и крепкост в църковния и културен живот в условията на заплаха от страна на мохамеданите-завоеватели и, от друга страна, във връзка със започващите всеобщи реформи в обществения живот, предизвикани от ренесансовото развитие. Тя ни спомня за усилията да се създаде общ литературен език в следренесансовата епоха.

В миналото реформата се разглеждаше ограничено: само в областта на графиката, ортографията и литературния език.¹⁰ Нейните основни положения се изясняваха въз основа на два източника: въз основа на Изложението за буквите на Константин Костенечки и въз основа на

¹⁰ Още в края на миналия век акад. А. И. Соболевский отпечата своята „реч“: Южнославянское влияние на русскую письменность в XIV—XV веках. СПб., 1894.

графиката, ортографията и езика на текстовете, засегнати от реформата. Вече знаем същността на реформата: 1) установяване на твърд азбучен състав, в който се включват всички известни букви (и такива, които са загубили смисъла си поради това, че звуковете, които са отбелязвали, отдавна са изчезнали) и нови буквени начертания за специални означения; 2) доближаване на правописа и езика до правописа и езика на текстовете от първия период на старобългарската писменост; 3) доближаване на графиката и правописа до гръцката графика и правопис и ориентация на литературния език към гръцкия литературно-езиков узус.

Ако изложената същност на реформата бе установена от изследователите, тя остана недостатъчно обяснена не само изцяло, но и в своите подробности. Защо са били въведени тези или онези букви? Тези или онези правила? Каква потребност ги е извикала?

Твърдият азбучен състав несъмнено е нужен, ако искаме да въведем единство в книжовната реч и книгописането. Стремещт към единство и грижата за точност, която не ще позволи своеволно тълкуване, отвеждащо понякога и до т. нар. „ерес“, ще е създала начертания и правила, които ни се виждат излишни. Може би някои действително са излишни. Но не бива да хвърляме изцяло вината за това върху Евтимий.

Както е известно, за правописната реформа на патриарх Евтимий съдим по разсъжденията и правилата за употребата на буквите и за тяхната графика, изложени в трактата на Константин Костенечки, посветен на „буквите“. Аз не смятам, че Константин е предал правописната реформа на Евтимий тъкмо такава, каквато се е родила тя в главата на безсмъртния деец. У учениците, особено у непреките, какъвто е бил Константин Костенечки на Евтимий, а най-вече у епигоните много идеи на първосъздателя придобиват уродливи форми, когато се провеждат догматично. „Точността“, за която ратува Константин, е може би доведена до абсурд логика.

Откъде обаче иде втората тенденция: доближаване на правописа и езика до правописа и езика на текстовете от първия период на старобългарската писменост? Но ако в текстовете се наблюдава пълно разнообразие от правописни употреби и езикови гласежи, не трябва ли — от гледна точка на епохата — да се мисли, че правопис и език са такива в резултат на изтървяване връзката с правилните класически форми, от тяхното покваряване? Да се пресече „оварваряването“ е значело да се възстановят класическите форми!

И най-сетне откъде иде доближаването на старобългарската и старославянска графика, ортография и език до гръцката графика, ортография и език? Да смятаме ли, че е плод на гръцкото образование на Константин, както това смята Ягич?¹¹ Не би ли могло да се вземе под внимание едно „ренесансово“ обръщане към гръцкия език? Както е известно, терминът „ренесанс“ в тесен смисъл на думата означава „възраждане“ на гръко-римската древност като идеал за новите форми на живот.

Необходимо е да се вземе под внимание, че на поставените въпроси не може да се отговори задоволително, ако реформата в областта на

¹¹ И. В. Ягич. Рассуждения старинны о церковно-славянском языке. — В: Исследования по русскому языку. Т. I. СПб., 1885—1895. с. 484 и сл.

графиката, ортографията и литературния език се разглежда сама за себе си. Тя може да се разбере само ако се разглежда като част от една цялостна реформа на книжовната дейност.

В епохата се явява една идея: че книгите са покварени и че е нужно едно общо тяхно „изправяне“. Такава идея е напълно естествена в епохата на ренесансовото размразяване. Тя се изразява не само в „изправяне“ на правописа, но в нова редакция на всички книги, дори в нов превод. Сам Евтимий предприема подобно „изправяне“ на книгите. На неговото перо принадлежи редакцията на най-важните богослужебни книги: на Литургията на Йоан Златоуст, на Литургията на Василий Велики, на Преосвещената литургия. Евтимий прави нова редакция и на Борилския синодик. Същевременно той превежда Устав на Литургията на Йоан Златоуст, Литургия на апостол Яков, молитви (срещу епидемии, за въвеждането на епископ или митрополит, за дъжд, за царя и др.).

Като кълновете на ренесансовото размразяване, родени в България, така и плодовете на духовния подем, роден от тревогата за съдбата на българския народ и българската родина, се включват в културния и литературен живот на руси, сърби и румъни. Достатъчно е да се анализират фактите на т. нар. „второ южнославянско влияние“ в Русия, както и рецепцията на български автори и произведения в Сърбия и Румъния, за да се види това. И не може да не се заключи, че само един действителен подем и една нова развойна насока са могли да дадат тласък за ново развитие, каквото се наблюдава в руската, сръбската и румънската литератури.

Два са били пътищата, по които е преминало новото българско „влияние“ в Русия, Сърбия, Влахия и Молдавия: преките общувания на представителите на тия страни с творците на съвременната българска обществена мисъл, изкуство и литература в България (респективно и на Атон) и пренасянето на книжовните произведения на българските дейци в тази страни.

В България идат представители на сродните духовно страни, за да се запознаят с „новите учения“, разпространени в нея. Известно е, че Теодосий Търновски, след като до средата на XIV в. натрупва богат опит и многостранни знания, посещава много български селища и български културни центрове и опознал се с духовния живот на съседна Византия, намисля да създаде едно средище на нов духовен — също и книжовен — живот. Като най-подходящо място избира столицата на българската държава — Търново, — откъдето е можел да въздействува както върху управляващите среди и институции, така и върху културния живот на цялата страна. Основава недалеч от града, в Килифаревската планина, манастир, в който се поселва и събира около себе си ученици. Бързо се разнася славата му на многостранна културна личност, на мислител с нови идеи и дълбоки познания, на проповедник, учител и книжовник. Около него се стичат ученици от разни български краища, а също и от по-далечни земи — от Сърбия, Влахия и Молдавия, от Византия, а несъмнено и от Русия.

Подобна школа основава — вече в Търново — и патриарх Евтимий. Бързото и широко разпространение на неговата книжовна реформа в по-близки и по-далечни земи е най-доброто свидетелство за това, че в школата му са работили и много, и талантиливи негови ученици от посоче-

ните земи. Евтимий стои в центъра на духовния живот на своите съвременници не само в България, но и в по-далечни земи. За това свидетелствуват неговите послания, изпращани близо и далеч в отговор на въпроси, засягащи различни съществени положения в църковно-монашеския живот, в теорията и практиката на християнската религия, в обществения живот. Такива са посланията, които той пише до тисменския монах Никодим, или посланието до угровлахийския митрополит Антим.

Нашествията на турците и завоюването на българските земи от тях стават причина способни българи, представители на движението за нов духовен и литературен живот, да напуснат пределите на България и да потърсят убежище в страните, които — поради общия духовен живот — са им предложили и поле за дейност.

В Русия новите идеи в техния автентичен и мащабен вид отнася най-напред църковно-политическият деец и книжовник Киприан, който успява да заеме най-високи постове в руската църковна йерархия. Той усвоява нови идеи най-напред от Теодосий Търновски. До отиването си в Русия и по време на пребиваването си в Русия той е във връзка и с Евтимий. В Русия се озовава през първата половина на 70-те години на XIV в. Тук става най-напред литовски митрополит със седалище в Киев, а по-късно московски митрополит и митрополит на цяла Русия. Като глава на руската църква има възможност да даде широк път на идеите — църковно-клерикалски, богословско-философски и литературни, които усвоява в школата на Теодосий Търновски и като другар и сподвижник на Евтимий. Проявява се и като писател, който се стреми не толкова да обогати литературата с нови и големи произведения, колкото да я обнови в духа на провежданата от Евтимий в Търново реформа. Проф. Ив. Снегаров го характеризира като деец по следния начин: „Ако и да е бил официален представител на Цариградската църква, Киприан, като киевски и после всеруски (в Москва) митрополит (1389—1406), е представлял съединително звено между двете славянски православни църкви — Търновска и Руска, а също така между тях и Цариградската патриаршия.“¹²

В Сърбия новите идеи, особено исихазма разпространява Ромил Видински, един от най-видните български исихасти. За него притежаваме житие от монах Григорий. Той е бил пряк ученик на Григорий Синаит. Търсейки спокойствие в условията на турските нашествия, той се отправя за Сърбия и завършва живота си тук, в манастира Раваница.

В Сърбия, Молдавия и Русия развива дейност широко образованият, необикновено надареният като писател и предприемчивият Григорий Цамблак. Нека припомним, че Григорий получава образованието си под ръководството на патриарх Евтимий, чийто ученик и сподвижник е до падането на Търново под ударите на османските завоеватели и заточаването на Евтимий, т. е. до 1393 или 1394 г. Не ще съмнение, че като един от най-близките ученици и сподвижници на Евтимий той е усвоил от него идеите му за реформиране на религиозния и литературния живот и ги е разпространявал така, както ги е разпространявал и Евтимий. След падането на Търново Григорий търси убежище в Цариград. Но

¹² Ив. Снегаров. Духовно-културни връзки между България и Русия през средните векове (X—XV в.). С., 1950. с. 59.

неговата подготовка, писателски дар и проповедническа страст го отвеждат в страните, където би могъл да заеме ръководно място в духовния живот. Към края на века той се озовава в Сърбия. Тук го виждаме игумен на Дечанския манастир. Като такъв написва биография на крал Стефан Дечански и се нарежда между писателите на сръбската литература. В Сърбия написва и Разказ за пренасяне мощите на св. Петка от Видин в Сърбия. Тоя Разказ представя продължение на Житието на св. Петка от Евтимий.

В самото начало на XV в. Григорий заема място на църковен проповедник и организатор в Молдавия. Румънското общество от църковни, общокултурни и политически дейтели има възможност да се запознае с новите идеи непосредствено от един от техните най-видни носители, а румънската литература — да се обогати с произведения с ново идейно-художествено звучене. Между тези произведения предно място заема Мъчението на Йоан Нови Белиградски-Сучавски.

Но и Молдавия се оказва недостатъчно просторна за силите, таланта и амбициите на българина-изгнаник. Той се домогва до най-високите постове на църковния живот в Русия.

За отбелязване е голямата църковна и политическа дейност на Григорий в Русия. Той взема участие в борбите между Литва, Москва и Цариград за съдбата на руската църква, която е свързана и с развитието на Русия. Около киевския епископски престол се завързва такава битка, че Григорий е низвергнат и отлъчен от православната църква. Бил дори заплашен със смъртно наказание. Но за киевски митрополит бил все пак ръкоположен и не само за киевски, а и за литовски. За амплитудата на неговата дейност свидетелствува фактът, че отива начело на голяма източноевропейска делегация на Констанцкия събор.

В Русия писателският талант на Григорий Цамблак се изявява с нова сила. Тук той написва забележителното Похвално слово за Евтимий, патриарх търновски. Това произведение е един от върховете на средновековната българска литература. Цамблак написва подобно „слово“ и за крупния деец на руската църква митрополит Киприан.

През първата четвърт на XV в. в Сърбия работи Константин Костенечки. Преди това той получава образованието си под ръководството на Евтимиевия ученик Андроник. Труда си „Изложение за буквите“ той написва, за да реформира графика, азбучен състав, литературен език и процес на усвояване на книжнината в духа на Евтимиевата реформа.

Писателският талант на Константин се изявява особено в Житие, посветено на сръбския княз Стефан Лазаревич. Заедно с Житието на Стефан Дечански от Григорий Цамблак то стои в първата редица на най-значителните дела на старата сръбска литература.

Проф. К. Куев определя така мястото на Константин Костенечки в литературата: „Константин Костенечки принадлежи и на българската, и на сръбската литература. Той е възпитан в духа на школата на Евтимий и е неин разпространител в Сърбия. От него започва редица писатели, които принадлежат и на българската, и на сръбската литература (от XIV до XVII век).“¹³

¹³ К. Куев. Konstantyn Kostenecki w literaturze bułgarskiej i serbskiej. Kraków, 1950. p. 120.

В досегашната изследователска работа върху проблемите на българската литература от XIV в., разглеждани с оглед на т. нар. второ южнославянско влияние, най-широко място заема книжовната реформа, извършена от патриарх Евтимий и получила развитие не само сред българските му следовници, но и сред книжовниците в руската, сръбската и румънската литератури. С тая реформа вече се занимахме. Тя се разпространява както в България, така и в Русия, Сърбия, Влахия и Молдавия.

Широка дейност за „изправяне“ на книгите предприема в Русия митрополит Киприан. За това говорят съобщения в паметниците, ръкописи, някои излезли изпод Киприановото перо, дейност на руски последователи на дошлия от България книжовник. Едно руско известие от 1403 г. говори, че Киприан с изправлението на книгите и своето поучение „светлеел повече от слънчевите зари“¹⁴.

В Русия новата графика и ортография се разпространяват в XV в. Те изместват руската графика — руския полуустав, — в руския език се появяват несвойствени дотогава форми и изрази.¹⁵

Голям реформатор от същия вид в Сърбия е или иска да бъде Константин Костенечки. Той забелязва пълен безпорядък в писането и предлага на сръбското общество познанията и силите си, за да сложи край на тоя безпорядък. Би било добре — изтъква той — реформата да се започне от главния град на сърбите, т. е. от Бялград, откъдето да се разпространи по цялата страна. Така Бялград би се уподобил на Търново. Че се касае за една голяма реформа, личи и от трактата на Константин Изложение за буквите, чийто автор предлага не само премахване на безпорядъка в писането, а и издигане на по-високо равнище нравствеността на сръбското общество.¹⁶

В Сърбия Евтимиевата правописна реформа дава тласък за възникването на т. нар. Ресавска книжовна школа. Когато говорим в случая за „Евтимиева реформа“, имаме пред вид редакцията, на която я подлага Константин Костенечки.

Изследователите и издателите на Мъчение на Йоан Нови Белиградски-Сучавски говорят за „приемствена връзка“ на ръкописа на паметника с правописната система на Евтимий.¹⁷

Значително по-малък интерес е извикало досега в науката „влиянието“, изхождащо от Търновската школа, в областта на по-високата сфера на литературното творчество — на сюжета, на идейността и образността, на жанра, композицията и стила.

Търновската книжовна школа внася известно ново съдържание в произведенията както на българската литература, така и в произведенията на конвергиращите с нея руска, сръбска и румънска литератури.

Най-напред ще отбележим, че във връзка с новото съдържание стои развитието на най-важните жанрове, които обработва патриарх Ев-

¹⁴ Вж. Й. Иванов, Българското книжовно влияние в Русия при митрополит Киприан (1375—1406). — Изв. Инст. за бълг. литература, кн. VI, 1958, с. 25 и сл.

¹⁵ Срв. М. Н. Тихомиров, Историческите связи руского народа с южними славянами. — В: Славянский сборник. М., 1947. с. 178.

¹⁶ Вж. П. А. Сырку, Очерки из истории литературных сношений болгар и сербов в XIV—XVII веках. СПб., 1901. с. LXXVIII и сл.

¹⁷ П. Русев, А. Давидов, Григорий Цамблак в Румъния и в старата румънска литература. С., 1966. с. 123.

тимий — житие и похвално слово. Евтимий доближава похвалното слово до житието, а житието до модерната биография. Последното вършат всички значителни Евтимиеви последователи — Киприан, Григорий Цамблак, Константин Костенечки, — включвайки новия жанр в литературите, в които работят. Обработвайки двата жанра, те изхождат от Евтимий, от съдържанието, образността, тенденциите на неговите произведения.

И митрополит Киприан, и Григорий Цамблак, и Константин Костенечки, които излизат из книжовната школа на Евтимий, повеждат дори значително по-напред актуализирането на познатите жанрове. Те работят над произведения, които се отвършват от „подвизите“ на календарните светци, и предпочитат да разкажат делата на съвременници или на принадлежащи на недалечното време исторически личности. Ако допуснат образа на легендарен светец, той трябва да заговори като съвременник, да обслужи съвременна проблема.

Русия от XIV и началото на XV в. има извънредно важни държавни, църковни и обществени задачи. Необходимо е било да се укрепи държавата, излязла от вековно татарско иго и недостатъчно силна поради феодална раздробеност. Струва ми се, това положение е благоприятно за дошлите тук митрополит Киприан и Григорий Цамблак да разгърнат дейност, подобна на оная, която разгръща в Търново Евтимий.

Митрополит Киприан написва Житие на московския митрополит Петър. Тоя митрополит, който заема московския митрополитски престол от 1308 до 1326 г., служи на издигането на московското княжество, на обединението на руските боляри около престола в Москва, на укрепването и единството на руската православна църква.

Проф. Й. Иванов определя така мястото на Житието в руската литература: „Киприан с тоя си труд и форма внася в Русия първото житие от рода на художествено-похвалните, с каквито е била означена епохата на византийско-българските житийни трудове.“ По-нататък Й. Иванов открива нови за старата литература подбуди за написването на Житието и важни тенденции, засягащи съвременния политически живот. Както е известно, Киприан заема високия си пост в Русия с изпитания и борби. Той има противници и съперници, които побеждава. Неговият предшественик митрополит Петър изживява подобни изпитания и води борба със своите противници. Пишейки Житието му, Киприан утвърждава своите позиции. В Житието на митрополит Петър се появява мисълта — в условията на победните походи на турците в Европейския Югоизток — за издигането на Москва като столица на християнството, като „трети Рим“. Тая мисъл по-късно ще стане популярна в старата руска литература.¹⁸

Григорий Цамблак написва Похвално слово за митрополит Киприан, което се включва и в българската, и в руската литература. В произведението прозират исторически определени индивидуални и обществени алюзии и тенденции. Григорий възхвалява дейността на Киприан, защото иска да си пробие път към постове на високата руска църковна

¹⁸ Вж. Й. Иванов. Цит. ст., с. 77.

йерархия, изтъквайки близкото си родство с него. И българският патриот, и деецът, който търси пътя си в братска Русия, очертават образа си изсред патоса и реториката, дори патосът и реториката са повишени поради тяхното присъствие. Струва ни се, напълно заслужава внимание изводът, направен от К. Мечев: „От направените дотук бележки се вижда, че Киприан е показан като велик наставник на Русия и като велик син на България, която го е подарила на своята по-голяма сестра. Себе си Цамблак изтъква като едно копие, или по-точно като един двойник на Киприан, двойник и копие, чиято най-красива и справедлива участ би била, ако бъде Киприанов заместник в Русия, заместник във всичко.“¹⁹

Положението на Сърбия в края на XIV и първите десетилетия на XV в. е сходно с положението на България по времето на Евтимий. Турците, завзели България, се насочват към западната ѝ съседка. Григорий Цамблак и Константин Костенечки, озовали се в Сърбия, пишат жития на Стефан Дечански и Стефан Лазаревич и тяхното книжовно дело се включва в усилията за запазването на сръбската държава и за спасението на сръбския народ. Целите произведения са просмукани от нов патос: на възхвала силата и добродетелите на сръбските владетели и на сръбския народ и хубостта и богатството на сръбската земя. Целта е да се повишат отечествената любов и вярата в собствените сили.

Характеризирайки Житието на Стефан Дечански от Григорий Цамблак, В. Сл. Киселков го сближава с агиографските трудове на Евтимий. Той пише: „До голяма степен то е написано по подражание на Евтимиевите жития и творбите на византийската агиография от XIII и XIV век, ала е пропито с чисто сръбски национален дух за угода на сръбската светска и духовна аристокрация.“²⁰

Характеризирайки Житието на Стефан Лазаревич от Константин Костенечки, проф. К. Куев пише: „Това е по-скоро историческо, отколкото агиографско произведение. Тук са представени преди всичко сръбско-турските отношения от края на XIV и началото на XV век, в които заема главно място Стефан Лазаревич.“²¹

В Молдавия Григорий Цамблак написва Мъчението на Йоан Нови Белиградски-Сучавски. В една епоха, в която османските турци шествуват победоносно по Балканския полуостров и християнската религия на населението от завзетите или застрашени земи е подложена на най-голямо изпитание от мощния враг, изповядващ мохамеданството, твърдостта, с която белиградският и сучавски мъченик отстоява своята бащина вяра, придобива за ръководителите на църковно-политическия и духовния живот първостепенно значение. Йоан Нови, загинал мъченически заради вярата си в ново време в Северното Причерноморие, е възплъщавал политическия и литературен идеал на епохата.

Произведението е обърнато особено към молдавската общественост, доколкото възсъздава образа и подвига на много почитан у молдавците „светец“, чиито мощи са се намирили в главния град на Молдавия Сучава. „Румънският смисъл и облик на Житието на Йоан Нови — пише

¹⁹ Вж. К. Мечев. Григорий Цамблак. С., 1969. с. 74.

²⁰ Вж. В. Сл. Киселков. Поуки и очерти по старобългарска литература. С., 1956. с. 246 и сл.

²¹ Вж. К. Куев. Op. cit., p. 119.

изследователят на произведението проф. Пеньо Русев — се обуславя от цяла редица моменти и страни на неговото съдържание. Първостепенна важност обаче има фактът, че то е произведение за най-ранния по време, най-известен и почитан, играл немалка народностна роля молдавски светец.²²

Похвално слово за патриарх Евтимий Търновски утвърждава делото и идеите на Евтимий в средата, в която авторът му Григорий Цамблак работи — в Русия, Сърбия, Молдавия и, разбира се, и в България. Но произведението има и много по-голямо значение за епохата. Цамблак го написва по времето, когато цяла България е паднала под турско робство, като изява на несломената българска народност. Тая народност излъчва велики дейци, мъдри и въодушевени служители на православието, благородни хора и народолюбци: не бива да се губи вяра в нея, служенето на православието е служене на истинския бог, изпитанията трябва да се посрещат с твърдост.

В светлината на новото словесно изкуство на Евтимий можем да видим много по-нататъшни съществени положения в изкуството на писателите, чертаещи новото развитие в литературите на руси, сърби, румъни. Твърде често Евтимий само е набелязал новото, то се разгръща и укрепва под перото на неговите последователи.

В началото на една нова епоха Евтимий променя до известна степен отношението към героя и към средата, в която той живее и действа. У последователите на Евтимий това наблюдаваме в много по-голяма степен. Героят става човек, виден по нов начин. Въпреки че авторът пише все още „житие“ в средновековния смисъл на думата, това „житие“ става все повече една човешка биография. Човекът не е вече изключително божи служител, както в миналото, той става представител на едно човешко общество като негов исторически деец. Оpozнаван е многостранно, с индивидуални черти и свързан със своята среда. Излиза в действителността с едно социално поведение, което му създава не толкова ореол на светец, колкото слава на обществен деец. Престанал да бъде стандартен светец, той получава психологически пълнеж.

Обогатената „биография“ на светеца с черти от неговата съвременност у Евтимий е може би само тенденция. У последователите му героите оживяват със своя значително по-многостранен действителен живот, те стават носители на много повече ново обществено съзнание, те разгръщат силите си, за да осъществят идеалите на епохата. Делата им са звена в историческия живот на българския, руския, сръбския и румънския народи, те се превръщат в държавни и културни строители, прославата им е утвърждение на важни обществени стремежи.

У Евтимий се наблюдава по-голям интерес към обстановка и среда, в която действуват неговите герои. У последователите му човекът, поставен в действителността, се изявява върху фона на историческата обстановка и на географската среда. Житието на Стефан Лазаревич от Константин Костенечки предлага богати исторически картини, които включват не само събитията, засягащи сръбските земи, но събития, засягащи целия Балкански полуостров и дори по-далечни земи. Разказът протича върху един добре опознат в географско отношение терен, географските сведения въвеждат читателя в една обстановка, чиято

²² П. Русев, А. Давидов. Цит. съч., с. 63.

отличителна черта е конкретността, те насищат картините с ярки багри, превръщат описанията в характеристики.

Ренесансовото размразяване, което Евтимий е почувствувал, изостря погледа на неговите последователи и за много повече страни на действителността и живота, непознати на миналото. Така в литературните произведения започват да се появяват внимание и чувство към природата. Природата е богата, пълна с живот, дава наслада със своята хубост. Известни са описанията на Търново и близките местности в Похвално слово за Евтимий от Григорий Цамблак.

От времето на Евтимий и под негово влияние се наблюдава развитието на нови изразни средства, на нови обрати на речта, на нов стил. Коват се нови думи, въвеждат се сложни думи, явява се любов и към архаизми. Възниква стил, богато украсен с фигури, ту задушевно-лиричен, ту реторично-патетичен, но винаги чужд на всекидневната елементарност. Използват се много цитати, за да се засвидетелствува ученост. Смислът на всичко е — да се отговори на по-високо културно състояние.

Появява се дори мисъл за индивидуалност в създаването произведенията на словесното изкуство — една черта, характерна за новото време. Като иска да се защити срещу онези, които биха забелязали грешки, пропуски и тенденции (а такива ще е имало, защото произведението възниква в манастира на светеца — герой на Житието), Цамблак пише в Житието на Стефан Дечански: „Други иначе разказват и всеки иска да утвърди своето.“

За витийния стил, който получава разпространение в Русия през епохата, акад. Д. С. Лихачов пише: „Проникналият в Русия в XIV век южнославянски витиен стил е бил тясно свързан със същите възгледи върху езика, които са лежали в основата на Евтимиевите реформи.“²³

И така през средата и втората половина на XIV и началото на XV в. духовният живот, културата и литературата в България се развиват в условията на ренесансово размразяване и на духовен подем, дължащ се на усилията за спасяването на българската държава и на българския народ от османските нашественици. Духовният живот, културата и литературата в България получават такова съдържание и форма, че можем да говорим за втори разцвет на средновековната българска култура и литература — след паметния първи разцвет от IX—X в. Тоя разцвет, от една страна, се включва в общоевропейския прогрес през XIV—XV в., през епохата на т. нар. Ренесанс. От друга страна, с него и под известно негово влияние започва прогресът на културата и литературата в Югоизточна и Източна Европа. Тоя прогрес представя за очертаната сфера на европейския континент начало на ренесансовото размразяване, което в условията на турското владичество на юг отново се превръща в сковаваща средновековна зима или в условията на силната феодална реакция на север и североизток бавно продължава развитието си към пълното разгръщане на Ренесанса. Очевидно епохата на втория разцвет на средновековната българска литература заслужава най-голямо внимание както от страна на българските изследователи, така и от страна на задграничните, особено на тези, чиито страни са засегнати от ренесансовото размразяване и духовния подем в България пред завоюването ѝ от чуждия нашественик.

²³ Д. С. Лихачев. Некоторые задачи... с. 23.